

УДК 159.9.07

Т. Л. ЛЕВИЦЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та педагогіки Хмельницького національного університету, м. Хмельницький

ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті розглядається актуальна проблема підвищення рівня віктимізації особистості. Представлені результати дослідження схильності до віктимної поведінки студентів.

Ключові слова: *віктимна поведінка, жертва.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кардинальні і стрімкі зміни в політичному, соціальному, економічному, духовному житті нашого суспільства, соціальна та економічна нестабільність, слабка соціальна підтримка держави призводить до збільшення конфліктності, напруженості, непевності й озлобленості людей, їх агресивності, що виявляються на всіх рівнях соціального життя. Одним з наслідків негативних соціальних явищ є підвищення рівня віктимізації населення, зокрема дітей та підлітків.

Дослідження даної проблеми є актуальним і соціально значимим, оскільки віктимологічний напрямок впливу щодо виявлення латентної віктимності і попередження її переходу у віктимну поведінку є гуманним і перспективним. Це положення підтверджується появою нових галузей наукового знання – соціально-педагогічна віктимологія, психологія девіантної поведінки. Тим часом у вітчизняній психології до цих пір порівняно мало експериментальних досліджень віктимної поведінки особистості. При цьому в умовах віктимізації населення, про яку заявляє низка фахівців (Руденський Є. В., Андроннікова О. О. та ін.), практична потреба в таких дослідженнях зростає [1; 3].

Під віктимною (віктимогенною) розуміють таку поведінку, при якій жертва певним чином сприяє скоєнню злочину, свідомо чи несвідомо

створює об'єктивні та суб'єктивні умови для криміналізації, зневажаючи запобіжними заходами. Таке визначення є справедливим стосовно поведінки жертв будь-якого типу, що знову підкреслює недоречність звуження предмета віктимології лише до рівня вивчення віктимної поведінки в кримінальних ситуаціях. Головна ознака віктимної поведінки – це здійснення певних дій або бездіяльність, які сприяють тому, що людина опиняється в ролі постраждалої, у ролі жертви [2].

З огляду на це положення слід зауважити, що віктимна (або така, що їй сприяє) поведінка повинна досліджуватися в двох аспектах: вузькому та широкому. У вузькому розумінні віктимною поведінкою вважаються конкретні діяння (дії або бездіяльність), їх сукупність у конкретній ситуації, внаслідок застосування яких людина стає жертвою. У широкому розумінні віктимна поведінка – це складна система взаємодії між потенційною жертвою і оточенням. Саме внаслідок такої взаємодії людина за певних умов і стає жертвою [2].

До базових понять віктимології належать віктимність і віктимізація. Віктимність або віктимогенність – набуті людиною фізичні, психічні і соціальні риси і ознаки, які можуть зробити її схильною до перетворення в жертву (злочину, нещасного випадку, деструктивного культу і под.). Віктимізація – процес набуття віктимності [3].

Мета статті полягає у дослідженні віктимної поведінки студентів першого курсу Хмельницького національного університету.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні взяли участь 30 студентів напряму підготовки “менеджмент” (14 юнаків та 16 дівчат у віці 17–18 років).

Дослідження віктимної поведінки проводилось за допомогою методики “Схильність до віктимної поведінки” О. О. Андроннікової на базі Хмельницького національного університету. Ця методика є стандартизованим тестом-опитувальником, призначеним для вимірювання схильності підлітків до реалізації різних форм віктимної поведінки. Тест-опитувальник являє собою набір спеціалізованих психодіагностичних шкал, спрямованих на вимірювання схильності до реалізації окремих форм віктимної поведінки. Призначений для обстеження осіб старшого підліткового і юнацького віку [1].

Опитувальник використовується як самостійна психодіагностична методика і в комплексі з іншими методиками, спрямованими на вивчення особистості підлітка.

Отримані результати за методикою “Схильність до віктимної поведінки” представлені у таблиці.

Таблиця

Результати дослідження за методикою схильності до віктимної поведінки

№ з/п	Назва шкали	Показники, (%)		
		норма	нижче норми	вище норми
1	Реалізована віктимність	33,34	63,33	3,33
2	Схильність до агресивної віктимної поведінки	66,66	26,67	6,67
3	Схильність до саморуйнівної поведінки	56,67	23,33	20,0
4	Схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки	60,0	13,33	26,67
5	Схильність до залежної та безпорадної поведінки	63,33	36,67	-
6	Схильність до некритичної поведінки	50,0	26,67	23,33

Отже, отримані результати за методикою “Схильність до віктимної поведінки” показують, що 63,33 % досліджуваних мають низькі показники за шкалою “реалізована віктимність”. Такі люди нечасто потрапляють в критичні ситуації або у них вже встиг виробитися захисний спосіб поведінки, що дозволяє уникати небезпечних ситуацій. Однак внутрішня готовність до віктимного способу поведінки присутня. Вони швидше за все, відчуваючи внутрішній рівень напруги, прагнуть взагалі уникати ситуації конфлікту.

Показники вище норми (3,33 %) означають, що досліджуваний досить часто потрапляє в неприємні або навіть небезпечні для здоров'я і життя ситуації. Причиною цього є внутрішня схильність і готовність особистості діяти певними, провідними в індивідуальному профілі способами. Найчастіше це – прагнення до агресивних, необдуманих дій спонтанного характеру.

За шкалою “схильність до агресивної віктимної поведінки” (агресивний тип поведінки) у 6,67 % досліджуваних спостерігаються показники вище норми. До даної групи відносяться досліджувані, схильні потрапляти в неприємні і небезпечні для життя і здоров'я ситуації в результаті ви-

явленої агресії у формі нападу чи іншої провокуючої поведінки (образа, наклеп, знущання і под.). Для них характерно навмисне створення або провокування конфліктної ситуації, схильність до антигромадської поведінки, порушення соціальних норм, правил і етичних цінностей, якими найчастіше суб'єкт нехтує. Такі люди легко піддаються емоціям, особливо негативного характеру, яскраво їх виражають, домінують, нетерплячі, запальні. При всіх відмінностях у мотивації поведінки характерна наявність насильницької антигромадської установки особистості.

З урахуванням мотиваційної і поведінкової характеристик можуть бути представлені такі типи (або підтипи), як корисливий, сексуальний (статева розбещеність), пов'язаний з побутовими конфліктами (скандаліст, сімейний деспот), алкоголік, негативний месник, особа психічно хвора і под. [1; 3–9].

У 26,67 % досліджених показники за даною шкалою нижче норми. Для осіб даного типу характерно зниження мотивації досягнення, спонтанності, можлива висока образливість. У них хороший самоконтроль, прагнення дотримуватися прийнятих норм і правил, стабільність у збереженні установок, інтересів і цілей.

20,0 % досліджуваних за шкалою “схильність до саморуйнівної поведінки” (активний тип поведінки) мають показники вище норми. По суті, для активних потерпілих характерна поведінка двох видів: провокуюча, якщо для заподіяння шкоди залучається інша особа, і поведінка, яка сприяє заподіяння шкоди самому собі. Ці види поведінки характеризуються схильністю до ризику, необдуманості, що часто є небезпечним для самої людини та оточення. Вони можуть не усвідомлювати наслідків своїх дій або не надавати їм значення, сподіваючись, що все обійдеться.

Нижче норми набрали 23,33 % досліджуваних. Їх характеризує підвищена турбота про власну безпеку, прагнення захистити себе від помилок, неприємностей. Це може призводити до пасивності особистості за принципом “краще нічого не робити, ніж помилятися”. Характеризуються підвищеною тривожністю, недовірливістю, схильний до страхів.

Шкала “схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки” (ініціативний тип поведінки) показує, що 26,67 % досліджуваних мають показники вище норми. Жертовна поведінка, соціально схвалювана і часто очікувана. Це люди, позитивна поведінка яких викликає злочинні дії агресора. Людина, яка демонструє позитивну поведінку в ситуаціях конфлікту, вважає неприпустимим ухилення від втручання в конфлікт, навіть якщо

це може коштувати їй здоров'я або життя. Наслідки таких вчинків усвідомлюються не завжди. Особа смілива, рішуча, чуйна, принципова, щира, добра, вимоглива, готова ризикувати, може бути занадто самовпевнена. Нетерпима до поведінки, що порушує громадський порядок. Самооцінка найчастіше завищена. Поведінка має позитивні мотиви.

Досліджувані, у яких спостерігаються показники нижче норми за шкалою "схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки" (13,33 %), характеризуються пасивністю, байдужістю до тих явищ, які відбуваються навколо. Діють за принципом "моя хата скраю", що може бути наслідком як образи на зовнішній світ, так і відчуття нерозуміння, ізольованості від світу, відсутність почуття соціальної підтримки і включеності в соціум.

За шкалою "схильність до залежної і безпорадної поведінки (пасивний тип поведінки) показники вище норми у досліджуваних не спостерігаються.

Показники вище норми характеризують осіб як таких, що не чинять опору, протидії злочинцю з різних причин: через вік, фізичну слабкість, безпорадний стан (стабільний або тимчасовий), боягузтво, побоювання відповідальності за власні протиправні чи аморальні дії і под. Можуть мати установку на безпорадність, небажання робити щось самому, без допомоги інших. Можуть мати низьку самооцінку. Постійно залучаються в кризові ситуації з метою отримання співчуття і підтримки оточуючих. Знаходяться в рольовій позиції жертви. Така людина боязка, скромна, навіювана, конформна. Можливий також варіант засвоєної безпорадності в результаті неодноразового попадання в ситуації насильства. Особи схильні до залежної поведінки, поступливі, виправдовують чужу агресію, схильні всіх прощати.

36,67 % досліджуваних мають показники нижче норми – схильність до незалежності, відособленості. Завжди прагнуть виділитися з групи однолітків, мають на все свою точку зору, авторитарні, конфліктні, з підвищеним скептицизмом. Можлива внутрішня вразливість, яка призводить до підвищеного бажання відокремитися від навколишніх.

Отримані результати за шкалою "схильність до некритичної поведінки" (некритичний тип поведінки) показують, що 23,33 % досліджуваних мають високі показники. До даної групи належать особи, що демонструють необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Некритичність може виявитися як на базі негативних особистісних рис (жадібність, користолюбство й ін.), так і позитивних (щедрість, доброта, чуйність, сміливість та ін.). Ці особи демонструють необережність, необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації в результаті

яких-небудь особистісних або ситуативних чинників: емоційний стан, вік, рівень інтелекту, захворювання.

Особистість некритичного типу виявляє схильність до спиртного, нерозбірливість у знайомствах, довірливість, легковажність. Схильна до ідеалізації людей, виправдання негативної поведінки інших, не помічає небезпеки.

Низькі показники за даною шкалою спостерігаються у 26,67 % досліджуваних – вдумливість, обережність, прагнення передбачати можливі наслідки своїх вчинків, які іноді призводять до пасивності, страхів. Само-реалізація в цьому випадку значно утруднена, може з'являтися соціальна пасивність, що призводить до незадоволеності своїми досягненнями, до почуття досади, заздрості.

Висновок. Проблема віктимної поведінки – це соціально-психологічна проблема. Її вирішення пов'язане з формуванням у підлітків системи знань, навичок безпечної поведінки у важких життєвих ситуаціях і надання допомоги в їх вирішенні.

Отримані результати дослідження віктимної поведінки за методикою “Схильність до віктимної поведінки” О. О. Андроннікової показують, що у даної групи досліджуваних майже за всіма шкалами показники не перевищують норму. Лише за шкалою “схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки” (ініціативний тип поведінки) показники вище норми (26,67 %). Це люди, позитивна поведінка яких викликає злочинні дії агресора. Люди цього типу вважають неприпустимим ухилення від втручання в конфлікт, навіть якщо це може коштувати їм здоров'я або життя. Наслідки таких вчинків усвідомлюються не завжди. Такі люди сміливі, рішучі, чуйні, принципові, щирі, добрі, вимогливі, готові ризикувати, можуть бути занадто самовпевнені, нетерпимі до поведінки, що порушує громадський порядок. Самооцінка найчастіше завищена. Поведінка має позитивні мотиви.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення смисложиттєвих орієнтацій студентів та розробку інформаційних матеріалів щодо віктимної поведінки.

Список використаної літератури

1. Андроннікова О. О. Віктимное поведение подростков: факторы возникновения и профилактика : монография / О. О. Андроннікова. – Новосибирск : НГИ, 2005 – 300 с.

2. Бовть О. Віктимна поведінка як психологічна проблема / О. Бовть // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С. 14–22.
3. Малкина-Пых И. Г. Виктимология. Психология поведения жертвы / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2010. – 864 с.
4. Палубинский В. И. Виктимологические аспекты профилактики преступлений / В. И. Палубинский. – М. : Изд-во юр. лит., 1980. – 668 с.
5. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
6. Степанов С. С. Популярная психологическая энциклопедия / С. С. Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Эксмо, 2005. – 672 с.
7. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) / В. А. Туляков. – Одесса : Юридична література, 2000. – 336 с.
8. Франк Л. В. Виктимология и виктимность / Л. В. Франк. – Душамбе : ДГПИ, 1972. – 126 с.
9. Христенко В. Е. Психология жертвы : учебное пособие / В. Е. Христенко. – Харьков : Комсум, 2001. – 256 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Потанчук Є. М.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013.

Левицкая Т. Л. Исследование виктимного поведения

В статье рассматривается актуальная проблема повышения уровня виктимизации личности. Представлены результаты исследования склонности к виктимному поведению студентов.

Ключевые слова: *виктимное поведение, жертва, виктимность, виктимизация.*

Levytska T. L. Research of victim behavior

In the article the topical problem of increasing of level of personality victimization has been examined. The results of the study of susceptibility to provocative behavior of students have been presented.

Keywords: *victim behavior, victim.*